

Маріанна Лявинец-Угрин

Католический университет им. Петра Пазманя/Pázmány Péter Catholic University

К вопросу изгядованя карпаторусинської навчальной літературы для дітей: від букваря Мануїла Ольшавського *Elementa puerilis institutionis in lingua latina...* (1746) до книги *Маленькая образна Библія Ветхаго и Новаго завѣта въ употребленіе сельскихъ дѣтей* (1864) Андрія Поповича

Abstrakt

O badaniach nad karpackorusińską literaturą edukacyjną dla dzieci. Od *Elementa puerilis institutionis in lingua latina...* Manuila Olszawskiego (1746) do *Małej ilustrowanej Biblii Starego i Nowego Testamentu do użytku dzieci wiejskich* Andrija Popowicza (1864)

W niniejszym artykule podjęto próbę przedstawienia historii karpackorusińskiej literatury edukacyjnej dla dzieci. Omówiono w nim podręczniki przeznaczone dla dzieci, używane w szkołach i seminariach na Rusi Węgierskiej od połowy XVIII do drugiej połowy XIX w. Praca zawiera przegląd najwcześniejszych podręczników, ich charakteru oraz zmian zachodzących na przestrzeni ponad stu lat. Przedstawiono informacje o pierwszych elementarzach, ich cechach językowych, zmianach w treści (od przedruków

po oryginalne podręczniki), a także o pierwszej ilustrowanej Biblii dla dzieci. W artykule przeanalizowano następujące materiały edukacyjne: dwujęzyczny elementarz biskupa Manuila Olszawskiego *Elementa puerilis institutionis in lingua latina...* (Podstawy dziecięcej nauki w języku łacińskim..., 1746); *Букварь языка рускаго съ прочіимъ руководіємъ начинающихъ оучитися* (Elementarz języka ruskiego z dodatkowymi wskazówkami dla początkujących w nauce, 1799) autorstwa Ioanna Kutki; *Книжиця читальная для начинающихъ* (Książeczka do czytania dla początkujących, 1847, 1850) Aleksandra Duchnowicza oraz *Новая русская азбука* (Nowy ruski alfabet) i *Маленькая Образна Библия Ветхаго и Новаго Заветъа въ употребленіе сельскихъ дѣтей* (Mała ilustrowana Biblia Starego i Nowego Testamentu do użytku dzieci wiejskich) Andrija Popowicza.

Słowa kluczowe: karpackorusińska literatura edukacyjna dla dzieci, biskup Manuil Olszawski, Ioann Kutka, Aleksander Duchnowicz, Andrij Popowicz

Abstract

On the Study of Carpatho-Rusyn Educational Literature for Children: From Manuil Olshavsky's *Elementa puerilis institutionis in lingua latina...* (1746) to Andrii Popovych's *A Little Illustrated Bible of the Old and New Testament for the Use of Rural Children* (1864)

This paper attempts to outline the history of Carpatho-Rusyn educational literature for children. It discusses textbooks intended for children that were used in schools and seminaries in Hungarian Rus' from the mid-18th to the second half of the 19th century. The study provides an overview of the characteristics of the earliest textbooks and their development over more than a century. It presents information about the first primers, their linguistic features, changes in content (from reprints to original textbooks), as well as the first illustrated Bible for children. The article analyzes the following educational materials: the bilingual primer of Bishop Manuil Olshavsky's *Elementa puerilis institutionis in lingua latina...* (Foundations of Elementary Instruction in the Latin Language, 1746); Ioann Kutka's *Букварь языка рускаго съ прочіимъ руководіємъ начинающихъ оучитися* (Primer of the Rusyn Language with Additional Guidance for Beginners, 1799); Aleksandr Dukhnovych's *Книжиця читальная для начинающихъ* (A Little Reading Book for Beginners, 1847, 1850); and Andrii Popovych's *Новая русская азбука* (New Rusyn Alphabet) and *Маленькая Образна Библия Ветхаго и Новаго Заветъа въ употребленіе сельскихъ дѣтей* (A Little Illustrated Bible of the Old and New Testament for the Use of Rural Children).

Keywords: Carpatho-Rusyn educational literature for children, Bishop Manuil Olshavsky, Ioann Kutka, Aleksander Dukhnovych, Andrii Popovych

Ключовы слова: карпаторусинська навчальна література для дітей, єпископ Мануїл Ольшавський, Іоан Кутка, Александер Духнович, Андрій Попович

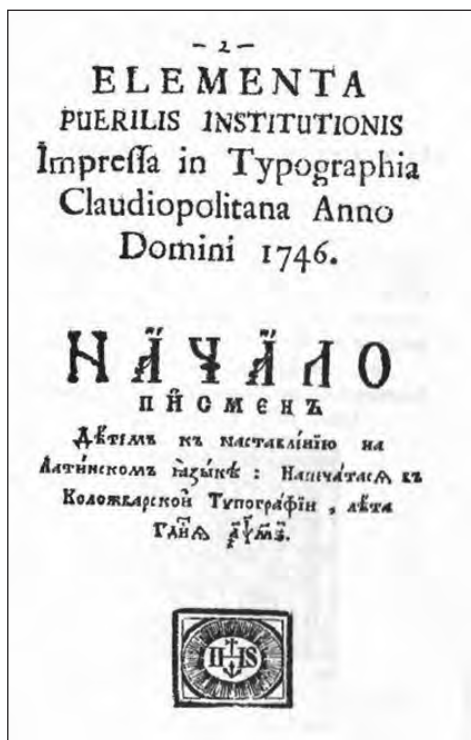
Первы карпаторусинськы учебники вийшли друком після прийняття унії і затвердженія греко-католицеської церкви. До укладення у 1646 р. у Ужгороді церковной унії духовники главно занимали ся переписованям богослужебных книг і вшелияких релігійозных текстів, котры, хоть і в невеликой кількосты, айбо все ж потрафляли в Угорську Русь¹ із Росії та других місць. Сесе были молитвенники, мінеї, псалтырі, євангелія, а также урывкы з текстів других жанрів на церковнославянському языку. Очевидно, мож припустити, же грамотны духовники не обмежовали ся лем переписованям або «переробленям» рукописів релігійозных творів. Правдоподобно, они й самі писали твори, обы заспокоїти духовны потреби священослужителів або простого народа.

Для карпаторусинських писемных пам'яток із самого зачатку характерным був вплив як разных редакцій (верзій) церковнославянського, так і разных територіальних і часових варіантів літературного языка восточных сусідів (Капраль 1999, 285). Традиція уживання «церковнославянського» языка у Русинів звязана із православієм, або як казали у народі, із «старов віров». Первы карпаторусинськы навчальны учебники аж до конца XIX ст. были або перекладами, або адаптаціями предтым выданных книг. Авторами, точніше укладачами первых едукacyjnych книг, як правило, были єпископы Мукачівської єпархії: Йосии де Камеліс, Мануїл Ольшавський, Георгій Бізанцій, Іоанн Брадач. Пізніше

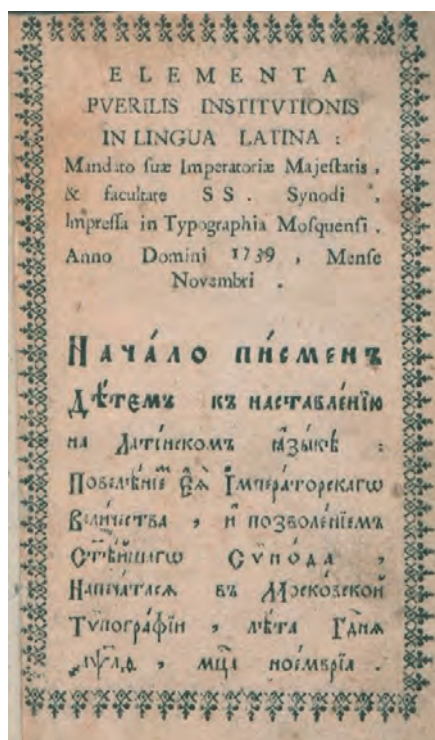
¹ У даній роботі мы ужываєме територіальну назву Угорська Русь (*Ugorskaja Rus'*). Так называли у російськоязычной научной літературі северовыходну часть території Мадярського королівства, де компактно обитовали Карпаторусины. Термін Угорська Русь у научный вжиток запровадили російськы учены в 1830-х рр. Пізніше сесю назву поужывали спочатку польскы, а затым украинськы изглаголанелі. Сесь термін ужывать ся также і в карпаторусинських текстах, котры были презначены для галіцьких або російських выданий. У Мадярському королівстві сесь топонім не прижив ся ані в адміністративному, ані в научному поужывані. Учены вызначили граніцю Угорської Руси так: на севері і выході – Галіція і Буковина, на западі – крайны одрогы Бескідів, а на югу – горськы вершины поблизу Сату-Маре і ріка Тиса. Територія Угорської Руси входила у склад Мадярського королівства і была розділена в адміністративному сенсі меджы комітатамы (жупамы). Назва Угорська Русь вийшла з ужытку після розпада Австро-Мадярщины у 1918 р., коли векшина давніх угоруських земель стала частинов Чехословакії, при чому Пряшевіщина была прямо припоена до Словакії, а з позосталых земель была утворена адміністраційна єднотка Підкарпатська Русь.

выданням едукacyjnych книг занимали ся монахи або священники разных парафій: Іоанн Кутка, Арсеній Коцак, Александер Духнович, Андрій Попович, Іоанн Раковський, Євгеній Фенцик і др.

О історії взнику первых карпаторусинських навчальных книг для дітей мож говорити з середини XVIII ст., то значить з моменту виходу у світ білінгвалного букваря єпископа Мануїла Ольшавського *Elementa puerilis institutionis in lingua latina. Начало письменъ дѣтемъ къ наставленію на латинскомъ языкѣ*. Сесь учебник був виданий у Коложварі (мадяр. *Kolozsvár*, ныні – Клуж-Напока [*Cluj-Napoca*], Рومانія) у 1746 р. М. Ольшавський склав ёго для дітей, котры ся учили у Духовной семінарії при Мукачівській єпархії, котру він заложив. Сесь учебник є непохыбным перевыданням подобной за структуров і назвов книги *Начало писменъ дѣтемъ къ наставленію на латинскомъ языкѣ*, котра была видана у Москві у 1739 р.²

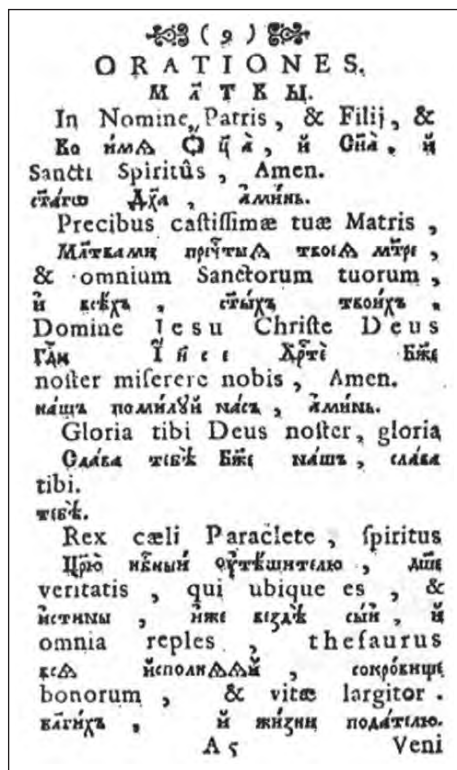
1. Перва сторінка *Елементарії*
М. Ольшавського (1746)

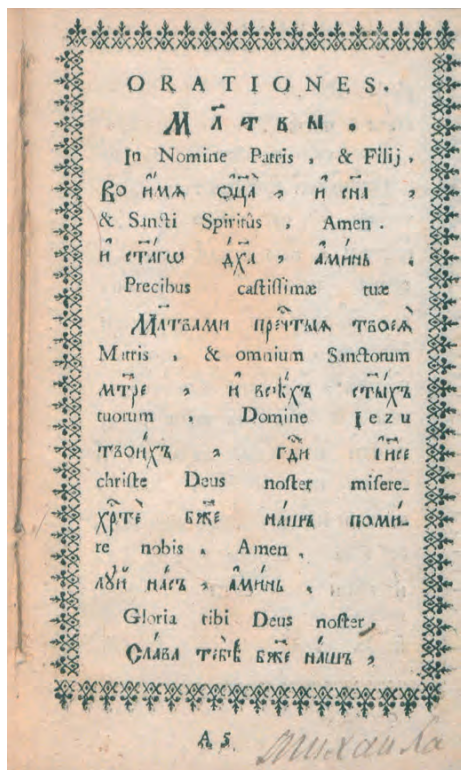
2. Перва сторінка московської
Елементарії (1739)

² Первым на того звернув позор Іштван Удварі, єднак він не указав назву згаданого видання (Удвари 2005, 34).

Є знаме, же на зачатку XVIII ст. у Російської Імперії такы учебники были поширены у тых семінаріях, котры были зорієнтованы на викладання латыны. *Елементарії* ся привозили з-за граніці або куповали ся у чужоцранців. У результаті активної організації семінарій з викладанням латыны у 1724 р. і у 1739 р. Московська друкарня випустила російське видання з назвов *Начало писменъ дѣтемъ къ наставленію на латинскомъ языкѣ* (Кислова 2020, 3). Найправдоподобно, же російськоязычна верзія *Елементарія* складена на основі учебника Альбрехта Горещького (польск. *Albrecht Górecki*) *Elementa puerilis institutionis*, котрый був виданий у Кракові у 1692 р. Сесь навчалный учебник дав початок виданню серії двоязычних букварів (Korzo 2016, 73).

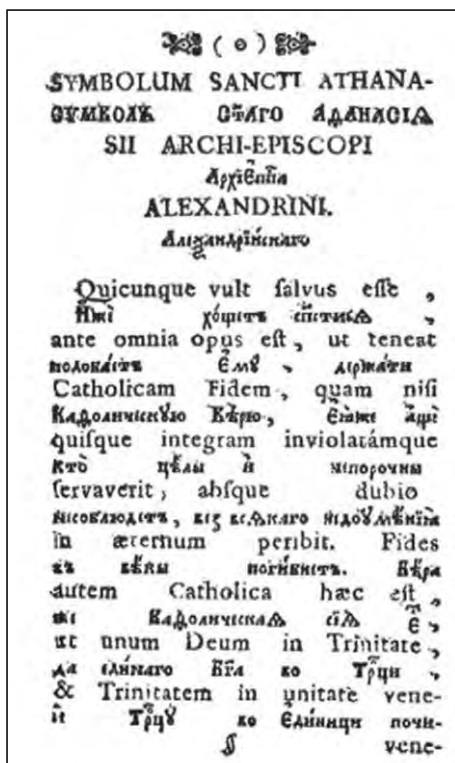

3. Фрагмент із книги *Elementa puerilis institutionis in lingua latina...*
М. Ольшавського (1746)

4. Фрагмент із книги *Elementa puerilis institutionis in lingua latina...*
московської версії (1739)

Учебники серії *Elementa puerilis institutionis* регулярно редагували ся, порядок молитвенных текстов у них часто змінювався (Korzo 2016, 76). У «російської» (1739) і «карпаторусинської» (1746) версіях порядок текстів аналогічний. У «карпаторусинському варіанті» буквара на початку уведена азбука, пак числовники від одного до мільйона. У книзі представлені лем релігійні тексти: молитви, символи православної віри, десять Божих заповідей, сім тайн Нового Завіта, сім дарів Св. Духа і т. д. Разниця між двома версіями є у графічному оформленні видання і в заключній частині книги. У «карпаторусинському» варіанті у кінці учебника єпископ М. Ольшавський умістив додатковий текст «Символ святого Атанасія Архієпископа Александрійського»³, котрий у релігійних книгах уживався главно у полемічних цілях.

5. *Elementa puerilis institutionis in lingua latina...* М. Ольшавського (1746)

³ Символ св. Атанасія (сповідання, визнання віри св. Атанасія), котрий приписує ся єпископу Атанасію Александрійському, має западну генезу і, правдоподобно, був складений на

Обсяг книги 51 сторінка, формат 11 × 16 см. Весь матеріал учебника є презентований у паралельному тексті, під латинським шором повторює ся того само «церковнославянським языком російської редакції» (Sztripszky 1911, 250; Удвари 2005, 36). Уживання двох мов у *Букварі* давало можливість викладати такої нараз на двох мовах. Мож припустити, же у випаді Карпаторусинів кірілічні тексти були презначены для навчання простого народа, а латинськы – для тых священників, котры хотіли продовжити навчання у высших навчалных закладах⁴.

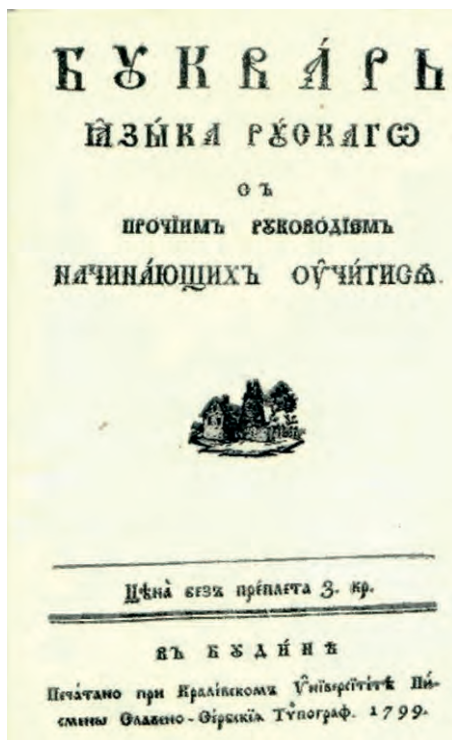
Букварь єпископа М. Ольшавського є первым двоязычным учебником в історії карпаторусинської писемности, а также першов навчалнов книгов для дітей, хоч, в сочасному розуміні єго нияк не мож однести до учебників для дітей.

Другым учебником, котрый мож зараховати до едукачної літературы для дітей, є *Букварь языка рускаго съ прочіимъ руководіємъ начинающихъ оучитися* (Будинъ, 1797) Іоанна Куткы. *Букварь* І. Куткы був таким популярным меджы карпаторусинського народа, же перевыдавав ся тричі: 1799 р., 1815 р. і 1846 р. *Букварь* І. Куткы складать ся з трьох функціонально разных частин, котры написаны разными мовами і часточно одличають ся графічним оформленням. Перва частина написана славяно-руським языком церковнославянським шрифтом, друга «Наука хрістіанская» – гібридним языком (переплетеня славяно-руського, карпаторусинського народного языка з иноязычными вкрапленнями) церковнославянським шрифтом, а третя «Наука свѣтска» – карпаторусинським языком (северно-земплінським русинським діалектом) цивільным шрифтом. В языку

концы V ст. В оригіналі він складений латинським языком, первы грецькы товмачія дають ся XIII ст. Єднак принято раховати, же у грецькій традиції сімбол ся не розшырив. На національных мовах в Западной Европі Сімбол св. Атаназія появляє ся з IX ст. у катехетичных творах. Пізніше, під впливом букварной продукції Київської митрополії, Сімбол св. Атаназія проникає і в елементарны учебники московської друкарні (испершу у букварі 1657 р., потом у 1664, 1679, 1696 рр.). У тоту епоху сповідання появляло ся доста часто і в рукописных азбуках. Сімеон Полоцький уживає єго у свому друкованому букварному катехізмі і у куртому рукописному поучені, котре могло быти робочим матеріалом для азбуки (Корзо 2016, 28).

⁴ В многонародній Мадярщині того часу адміністративним языком був латинський. У часы правління єпископа М. Ольшавського латинський язык інтенсивно розшырив ся меджы карпаторусинського духовенства і інтелігенції. Спозначно помножило ся число людей, котры знають латинський язык, латинов пишуть полемічны творы на релігійны темы, научны трактаты. Латину уживають у документах єпископської канцелярії. Тому в історії карпаторусинської літературы час правління єпископа М. Ольшавського называють латинським або мадярсько-латинським періодом (Удвари 2005, 34).

творів І. Кутки часто поуживаны запозичены з мадярського языка слова, што є характерным для русинського языка (Zoltán 2022, 108–114).

6. Обкладенка книги І. Кутки *Букварь языка рускаго съ прочимъ руководиемъ начинающихъ оучитися* (Будинь, 1797)

Перва частина книги є букварём у класичному розуміні сёго слова. Тут представлені друкованы і прописны літеры, склады, скорочіня з тітлами і дакілько молитв. Друга частина, котра ся называть «Наука хрістіанская», є оформлена як вопросник, припоминая на структуру катехізму. Сесея частина букваря місцями подобна з фрагментами малого катехізму І. Кутки, котрый був wydаний у Буді у 1801 р. Побудована на вопросах і отповідах форма текста полегшувала навчаня дітей і новонавернених. У сій части накурто представлені і высвітлені догматы віры. Наприклад:

Вопросъ: Перекрестися чадо!

Ответъ: Во имя Отца, и Сына, и святого Духа аминь.

Вопросъ: Кого именуешь крестячися?

Ответъ: Именую Бога въ Троице.

Вопросъ: Что есть Богъ?

Ответъ: Богъ есть сотворитель неба, и земли, самъ въ себе неконечная доброта (Кутка 1799, 25).

Або:

Вопросъ: Кто есть Иисусъ Христосъ?

Ответъ: Есть правдивый Богъ, и человекъ, другая въ Троице святой особа.

Вопросъ: Которая в троице святой есть другая особа?

Ответъ: Богъ Сынъ.

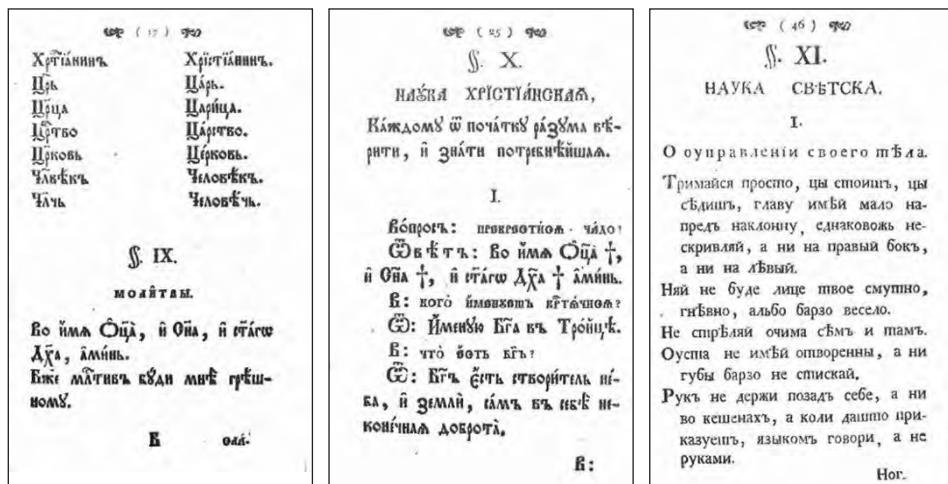
Вопросъ: Что добраго учинилъ Богъ Сынъ?

Ответъ: Укупил насъ Богъ Сынъ.

Вопросъ: С чим нас укупилъ?

Ответъ: Кровию своею премайдрагошою (Кутка 1799, 33–34).

У заключній части представлены: «Десять заповѣди Божія», «Пять знатнѣйшія заповѣди церковныя», «Семь грѣховъ головныхъ» і т. д.

7. Фрагменты з книги I. Кутки *Букварь языка русаго*
ъ прочіимъ руководіемъ начинающихъ оучитися (Будинъ, 1797)

Третя частина під назвов «Наука свѣтска» розкривать наступны чотыри темы: «О управленіи своего тѣла», «О собесѣдованіи», «Якся справовати при столѣ» і «Якся справовати во товаришствѣ съ другима». Сесі тексти суть цалком авторськими, што свідчить о новаторстві І. Кутки. Зато же до появи ёго книги уживаня авторських текстів в едукачных книгах не было характерным явом в карпаторусинських школських книгах. У текстах третёго розділа сформулованы основны объяснения правил этикеты і справованя, культуры комунікації, нормы справованя за столом, а также настановы про вто, як треба ся вести з людьми. Туй є да-кілько примірів з сѣй частини букваря:

- (1) Нйя не буде лице твое смутно, гнѣвно, альбо барзо весело.
- (2) Не стрѣляй очима сѣмъ и тамъ.
- (3) Оуста не имѣй отворены, а ни губы барзо не стискай.
- (4) Рукъ не держи позад себе, а ни во кешенахъ, а коли дашто приказуешъ, языкомъ говори, а не руками (Кутка 1799, 46).

Або:

- (1) Не говори так абысь другому не давъ говорити.
- (2) Не обѣщай, что исполнити не можешъ.
- (3) Не оговоряй другого: и не люби того, кто другого оговоряетъ (Кутка 1799, 47–48).

Або:

- (1) Сѣдячи не опирайся локтами на столъ.
- (2) Не говори, коли маеш уста полніи.
- (3) Не пій маючи што во оустахъ (Кутка 1799, 49).

Або:

- (1) Коли до тебе во Гостину приходитъ особа годнѣйшая, выходи предъ нею: и запросивши до твоего будинку, проси, да бы сѣла на честнѣйшомъ мѣстѣ. Такъ же, и коли выходитъ, выведи ю ажъ за брану, и не повершай на задъ, доки не сяде на коня, или на возъ.

- (2) Когда ходишь с особою великаго сана, не прилично есть ити равно, але потреба зостатися на поль крочая, и аще тая особа сядеть ты стой, доки ти състи не повелить (Кутка 1799, 50–52).

В сочасному розуміні *Букварь* І. Кутки, также як і *Елементарі* М. Ольшавського, в повній мірі не мож однести до едукacyjnych учебників для дітей. Є то скорше видання, што належать до навчально-релігійної літератури. *Букварь* І. Кутки є первым карпаторусинським учебником, котрый обсягує авторськы тексты на моралізаторськы темы карпаторусинським языком. Заслугов І. Кутки є і вто, же він писав для народа, на розділ од своїх попередників – Й. де Камеліса, М. Ольшавського і І. Брадача, книги котрых были заміряны главне для духовенства. Язык творів І. Кутки пребігом довгих років був приміром для многих літераторів і служив як приклад при написані карпаторусинських літературных текстів (Udvari 1998, 185–186).

Появленю далшой навчальної літератури для дітей сприяли карпаторусинськы писателі-русофілы. Май главнов своєв місієв они раховали

8. Обкладенки книг А. Духновича *Книжиця читальная для начинающих* (1847, 1850)

ошколованя і підвищення культурного рівня простого карпаторусинського народу. І хоч вони донині остро критиковані за свою русофільську мовну концепцію, не мож недооцінювати їх вклад у розвій освіти народу, карпаторусинської літератури і мови. Вже лем письменникам-русофілам удало ся перебігом довгих років видавати друковані видання, наприклад: «Мѣсяцесловъ», «Духовно-литературный журналъ Листокъ» і присілку до нього під назвою «Додатокъ», котра ся видавала простим народним мовою, а також літературні твори, підручники, букварі, русько-мадярський словник, граматики і т. д.

Через 50 років по виданні *Букваря* І. Кутки, у 1847 р. в Буді вийшла книга А. Духновича *Книжиця читальная для начинающихъ*. А. Духнович видав 2000 екземплярів свого підручника за власні кошти і роздавав його простому народу безплатно (Падяк 2023, 27). Книга була заміряна для школярів молодших класів і перевидувалася тричі: у 1847 р., 1850 р., 1852 р. Після букваря І. Кутки, йсе був другий найпопулярніший підручник, котрий ся уживав у той час. А. Духнович цілком порушив з давньої традиції, згідно з котрою у букварі можуть містити ся лем релігійні тексти, молитви, заповіді і т. д. В підручнику вперше з'являють ся авторські тексти (повісті, оповідання), вірші а вшелякі вправи для читання.

Різниця між першим і другим виданнями книги виразно помітна. У першому виданні *Книжиці* паралельно представлені славянська і мадярська азбуки. Ціла книга видана церковнославянським шрифтом. Обсяг книги 116 сторінок. *Книжиця* А. Духновича розділена на дві частини. По вступній частині, написаній церковнославянським мовою, йде порівняння «Писмена Славенская» і «Писмена Оугорская», а далі в книгу вводять ся двомовні вправи для читання «Оупражненіє въ чтеніи» і «Оупражненіє въ двоечтеніи» (Духнович 1847, 13–20).

Часть прикладів А. Духнович зачепав із *Букваря* І. Кутки, наприклад: «Бой-ся Бо-га, тво-ри бла-го, не сты-ди-ся ни-ко-го» (Удварі 2006, 110).

Друга часть *Книжиці* складають ся із 23 авторських віршів для дітей на карпаторусинському мові. Перші 13 віршів становлять цикл творів про дітей і про школу, наприклад: «О радостехъ школьскихъ», «О дѣлѣхъ школьскихъ», «О справованіи дѣтей въ школь» (*sic!*), «О справованіи дѣтей, когда идут до школы», «О справованіи дѣтей въ Церкви», «О порѣшеніяхъ, и казняхъ дѣтей», «О забавахъ», «О будущемъ судѣбѣ дѣтей» і др. Далі йде «Придатокъ», у котрому зібрані вірші на вшелякі теми: «Слава міра», «Младость», «Честь», «Грѣхъ», «Жизнь Русина» і др. На

ОУПРАЖНЕНІЕ ВЪ ЧТЕНІИ.		ОУПРАЖНЕНІЕ ВЪ ДВОЕЧТЕНІИ.	
РАЗУМНЫЙ ЧЕ- ЛОВѢКЪ НЕ ИМѢ- ЕТЪ ОУГОДНИ- КОВЪ. ОНЪ ДО- СТОИНЪ ЕСТЬ ПРІ- АТЕЛЕЙ ИМѢТИ, И ИМѢЕТЪ ИХЪ, МИЛОСТЬ ЖЕ Е- ГѢ БЫВАЕТЪ ИМЪ БЕЗПОЛЕЗНА. О- НИ БЫ СТЫДИЛИ- СЯ И МАЛѢЙШЕ ЧТО ѿ НЕА НА- ДѢАТИСЯ. КО- ВАРНЫЙ ЧЛВѢКЪ ВОСХОДИТЪ НА СТЕПЕНЪ, А ИЖЕ ДОБРОДѢТЕЛІЮ СВОЕЮ ХВАЛИТСЯ,	Fiam! emeld felszemeidet az égre, melly tisztá fényével meg világositja a mezőket, lás- sad azt, 's csu- dáld, gondold magadban a Nap' felséges képé- ben az igazság' szeretőnek lel- két; ha az igaz- ság' lelke hüsé- ges, ugy fény- lik az Örökké valónak szemé- iben, mint az a' tűzi közép pont mellynek moz- gásait a Minden-	Богъ всемогущій, minden- ható Isten, СТВОРИТЕЛЬ НЕБА, и ЗЕМЛИ. Teremtője menny- nek, és földnek, сотворилъ че- ловѣка, teremtet embert, на своей воле, tulajdon képére; — Человѣкъ состоитъ изъ слѣ- дующихъ частей, az ember kö- vetkezendő részekből ál, то есть имѣетъ главѣ, az az va- gyon feje, въ главѣ сѣтъ очи, fejben vannak szemek, оушеса, (оуха), fülek, чело, homlok, носъ, or, száj, оуста, а' száj- ban: fogak, въ оустахъ: зѣбы, nyelv, языкъ, áll, szakál, бо- рода, на главѣ сѣтъ власы, а' fejen vagynak hajak, чорніи, fekete, или желтіи, vagy sár- gák, далей сѣтъ: шіа, грѣди,	

9. А. Духнович, Книжиця читальная для начинающихъ (1847)

конци є поучална повість під назвов «Образ жизни» церковнославянським языком. Сесь твір написаний у жанрі притчі. У творі оповідають ся історія про вандровника, котрый вирішив попутувати до красного міста, про котрое вшитки барз добре говорили, і у котрому він сподівав ся знайти «свое блаженство», цілый рай. На зачатку свого пути вандровник достав ся на зеленый лут, увидів перед собою много дорог і не міг порішити, котров ёму іти дале. Єднак стрітив ся му «ласковый старец», котрый пообіцяв допомогти і одвести го у далекое місто. Так вирушили они уєдно у далекое путованя. По дорозі они мусили перетерпіти много провб, перенести разны перешкоды. Кедь вандровник втрачав надію або впевненость у собі, хотів стати або повернути ся назад, «ласковый старец» – добрый мудрый духовный ментор – усе помагав ёму выбрати правильный путь. Так они ближили ся до визначеной цілі. На конци

дорогы на них чекала понура і страшна долина. «Ласковый старец» і туй не отпустив вандровника, і держав над ным руку як ангел-хранитель, попровадив ёго через ту долину. На конци дороги обявило ся перед нима місто освітлене ясным солнцем. Повість кончае ся промовов А. Духновича до дітей:

Сыне! Се образъ твоея жизни; отвераются тебѣ пути многи, но поведеть тя правымъ Господу Богу поведеть тя Ангел твой Хранитель, токмо тверду, и крѣпку держися его, смѣло погда прешедши мрачныя, и страшныя долины, весело вступиши въ градъ онъ вѣчный, где есть непрестанное веселіе, и слава безконечная (Духновичъ 1847, 116).

У другому видані *Книжиці* (1850) А. Духнович впровадив певны зміны. У первій части сього видання вже не є мадярської азбуки і білінгвалних текстів. Тексти для вправ з читання стрічають ся то на русинському, то на церковнослов'янському языках. Книга лічить 120 сторінок. У сьому видані А. Духнович подає лем кірілічні складовы поєднання букв: «Слози отъ Согласныхъ», «Слози отъ самогласныхъ», «Двоеслози согласныхъ», «Двоеслози самогласныхъ», «Мѣшано» (Духновичъ 1850, 5–12). Появляє ся новий розділ «Рядъ чтенія», котрый складать ся з трьох текстів. Первий і третій написаны спецефічним церковнослов'янським языком, наприклад:

Читати легко есть, коль уже буквы познаешъ, и складовати знаешъ, бо чтеніе не ино есть, якъ невыраженное сложеніе буквъ, и сїе приходитъ отъ упражненія; – якъ болше кто читаетъ, тѣмъ му легше бываетъ, а кедь лѣниво слагаетъ, или позоръ на слоги не даетъ, той добрѣ читати не будетъ, бо наука сама отъ себе до головы не напхаеся, ни безъ працы суть колачи (Духновичъ 1850, 13).

Другой текст – то неримованы, позбавлены фабулы, «побудованы» на єдному звуку языколамки, наприклад:

Пропилъ Поповы пѣнызы. Рурикъ ревный Рускіи Царь, разрушалъ Россію рукою рѣскою. [...] Фафри Фридрику, и Філософу цѣфру. Хамъ хижу хотѣвъ поухати. [...] Черче чорный, чому челоуѣка чужаго оучишь (Духновичъ 1850, 15).

Перва часть сёго видання надрукована церковнославянським шрифтом, а друга – цивільним. У другій часті представлені вірші для дітей і два авторські тексти: перший – поучална оповідь «Великодушіе» церковнославянським языком, а другий – курта поучална оповідь «Соловій» карпаторусинським языком. На конци книги – «Упражненіе въ скорописи», «Рахунки», таблиця «Сравненіе буквъ въ четырехъ языкахъ: русскія, готтицко, словенскія, нѣмецкія и римскія», а также невеликы тексты «Упражненія въ Словянскомъ чтеніи», «Упражненія въ Нѣмецкомъ чтеніи» і «Упражненія въ Мадярскомъ чтеніи». *Книжицю* замикають таблиця множиня під назвов «Єдин крат єдин» (Духновичъ 1850, 113–120). Одповідь на питаня, што склонило автора зробити такы зміны, мы найшли в мемуарах А. Кралицького, із котрых выяснило ся, же у 1850 р. австрійський уряд наказав організовати в ушыткых селах народны школы і навчати дітей грамоті на рідному языку. Учебных книг для навчання барз бракувало, зато треба было скоро выдати букварь. Первым за йсю роботу взяв ся А. Духнович і за куртый час выдав у Будині *Букварь*. Єднак А. Кралицький зауважив, же в дідактичному одношені *Букварь* не сповняв поставлену ціль, бо векшина текстів складала ся з простых віршиків, наприклад:

Мамко, мамко, куп ми книжку,
Тинту папырь и табличку,
Бо я пойду до школы
Учити ся по воли.

Діти скоро запам'ятовували на слух тоты просты вірші, а то їм стяжовало научити ся читати (Кралицький 2019, 257).

На підставі вишесказаного, мож ствердити, же *Книжиця читальная для начинающих* А. Духновича стала первым карпаторусинським авторським учебником. Хоснованя карпаторусинського языка зограло важну роль у популяризації книги меджы простого народа – вдяка сёму *Книжиця* была найпопулярнішим учебником у свій час. Фактично дякуючи А. Духновичу в навчальній літературі для дітей повністю змінило ся содержания букварів. На зміну молитв і релігійных текстів, по котрым діти вчили ся читати, прийшли літературны авторські твори. Так релігійны тексты одыйшли на другый план, а з часом зовсім вийшли із содержания карпаторусинських букварів.

Было бы хыбов предпакладати, же у середині XIX ст. у Русинів не было иншакой навчалной літературы, окрем учебників А. Духновича. Подалші учебники, про котры будеме дале говорити, выйшли у світ мало пізніше учебників А. Духновича, айбо чомусь не узнали ширшого признаня. Автор тых навчалных учебників зостав ся малознамый і малоштудований. Зато далшого автора представиме мало деталніше. То – Андрій Попович.

А. Попович був сочасником А. Духновича, і, як за нього тогды писали:

[...] для епархіи Мукачевской приблизительно былъ тѣмъ, чѣмъ О. Александръ Духновичъ для епархіи Пряшевской: оказалась нужда въ азбукѣ – онъ составилъ азбуку; нужна была библейская исторія, – онъ написалъ библейскую исторію; оказалось нужнымъ, чтобы вѣрующіе въ церкви могли пѣти стихиры, – онъ составилъ и издалъ »Великій Сборникъ«, вмѣщающій въ себѣ почти всѣ службы: вечерни, и утрени на всѣ воскресные дни и на всѣ праздники всего лѣта (Фенцикъ 1892, 196–198).

Андрій Попович (мадяр. *Popovics András*) (1809–1901) – церковный активіста, професор теології, народив ся в родині священика в селі Теково (мадяр. *Tekeháza*; Австрійська імперія, нині – Україна), а умер у Великій Копані (мадяр. *Felsőveresmart*; Австро-Мадярська монархія, нині – Україна). Средню освіту А. Попович здобув у Мараморош-Сігеті (мадяр. *Máramarossziget*, нині – Сигету-Мармарицей, Румунія) і в Сатмарі (мадяр. *Szatmár*, нині – Сату-Маре, Румунія), а богословську освіту – в Ужгородській Духовній семінарії. У 1833 р. був высвячений на священика в Прешові і высланный на службу в Гайдудорог (мадяр. *Hajdúdorog*, Мадярщина). Потом А. Попович повернув ся до Ужгорода, де получил посаду проректора Духовной семінарії. Пізніше го призначили благочинним і парафіяльным священиком у Великому Березному (мадяр. *Nagyberezna*, нині – Україна). Він був чоловік веселой натуры, за нього довго споминали, много старав ся для дітей (Бѣленький 2008, 78).

У 1852 р. А. Попович написав свій первый букварь *Вѣрный Ангелъ* (*Virnőj Anhel*) (Недзѣльскій 1932, 168; Аристов 1995, 34). Оригінальність сѣй книги є у тому, же она была надрукована на єдній стороні розстеленой книги кірліцѣв, а на другій – мадярськов латинков. У XIX ст. мадярська орфографія зачала поступово проникати у карпаторусинську літературу в кірлічны тексты (Лявинец-Угрин 2018, 101–102). Букварь (молитвенник) А. Поповича *Virnőj Anhel* є первов книгов, котра была выдана мадярськов

латиницѣв (поз. Лелекачъ, Гарайда 1944; пор. Золтан 2011, 220). Є. Сабов пише, же *Virnőj Anhel* получив остру крітику з боку діятелів културы (Сабовъ 1893, 199). Про йсе говорятъ і наступны рядкы із статі Є. Фенцика:

Андрей Поповичъ благоденствующій еще и по нынѣ и состоящій приходскимъ священникомъ въ Великой Копанѣ (*Veresmarth*). Первый опытъ его письменной дѣятельности состоялъ въ томъ, что онъ написалъ азбуку: »Virnőj Anhel«. Особенность сей азбуки состояла въ томъ, что она была напечатана на одной сторонѣ кирилlicoю, а на другой латиникою. Можно себѣ представить, какая тьма носилась (впрочемъ она еще и днесъ носится) на Угорской Руси, когда появился »Virnőj Anhel«, если даже и лучшіе сыны ея думали, что латиника годится для русскаго языка. Впрочемъ этотъ опытъ былъ внушенъ свыше и остался, къ счастью, безъ всякихъ послѣдствій (Фенцикъ 1892, 197)⁵.

10. А. Попович, *Церковный сборникъ*
([1866] 1888)

⁵ Такий тип оформлення книги на той час не був новим, бо у XVII ст. у Галіції таке оформлення уже ся практиковало. У той час на галіцьку інтелігенцію великий вплив мав польський

Є знаме, же у 1852 р. в Ужгороді А. Попович руководив сиротинцём, і викладав там теологію. У 1856 р. А. Поповича назначили священником у Велику Копаню, де він прожив до конца свого живота. Туй ся він активізовав і заложив перву в Угорській Руси захоронку для дітей парафіян. У ту захоронку ходили діти разного віка із цілого села. А. Попович гостив їх хлібом з молоком, забавляв їх казками. Старших дітей учив грамоті і церковным молитвам (Бѣленький 2008, 78)⁶. А. Попович звертав велику увагу на освіту і на розвой культуры простого народа. У ёго парафіях вшитки селяны уміли читати «по-руски» (Аристов 1995, 34).

А. Поповичу належать такы творы: *Великая Библия Ветхаго и Новаго Завѣта* (т. 1–2, 1859), *Новая русская азбука составленная парохомъ Вел. Копаньскимъ А. Поповичемъ* (1859)⁷, *Маленькая Образна Библия Ветхаго и Новаго Завѣта въ употребленіе сельскихъ дѣтей* (1864)⁸ і *Церковный Сборникъ* (1866) для простого народа, у котрому обсягує цілоє Богослужіння (утрення, вечерня, літургії на всі недільны і святковы дні рока), весь Октоїх, Мінея, Тріодь Посна і Цвітна, а также Часослов. Сесь зборник був многократно wydаний і зограв визнамну роль як у церковному животі, так і в культурній освіті простого народа (Недзѣльскій 1932, 169; Аристов 1995, 34)⁹. А. Попович є также автором многих статей на

язык іщі і духовны особы тяжко читали кірілічны тексты. Галицька культурна еліта, котра перебувала у многорочному польському лінгвістичному окружіні, зачала забывати кірілічну азбуку. Тому у Галиції зачали выдавати церковнославянську релігійну літературу з уживаням польської орфографії. На лівій стороні книги друковав ся церковнославянський текст з польсков орфографієв, а на правій друковали товмачіння тексту польським языком. Такы книги выдавали ся у Галиції аж до середини XIX ст. (Bonkáló 1916, 407–408). Інтригуючим лишать ся вопрос о тім, же што підштовхнуло А. Поповича створити книгу з паралельными текстами, або хто міг сесе навіяти ёму «зверьху», бо *Virnőj Anhel* вийшов у світ у часы правління єпископа Мукачівської єпархії Василя Поповича (1837–1864), подпорователя російських традицій (Недзѣльскій 1932, 129). У назві книги видко даякі орфографічны знакы принципа написання текста, наприклад: *i* служить для позначіння *ъ*, звук *ы* передає ся мадярським *ö*, а *z* – *h*.

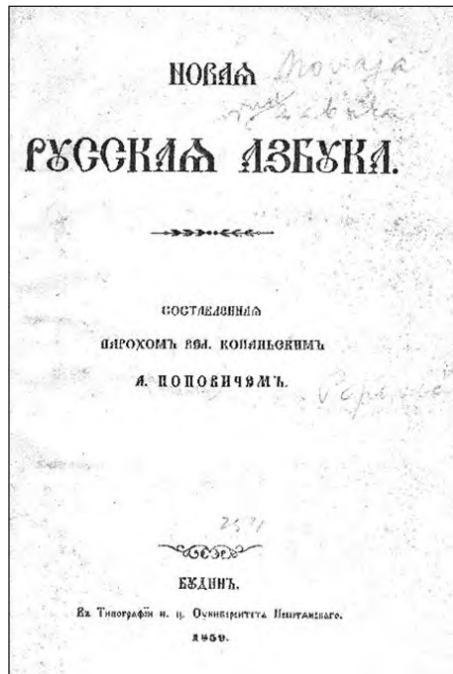
⁶ Перву захоронку в Мадярщині заложила графіня Тереза Брунскі у 1828 р. у Буді. А. Попович організовав захоронку у Великій Копані для дітей парафіян на мінту столичных. А. Попович старався для дітей, забезпечовав їм їдло, вихововав і навчав їх грамоті (Бѣленький 2008, 88–81).

⁷ Екземпляр книги А. Поповича *Новая русская азбука* (Будинь, 1859) находить ся в Націоналній бібліотеці ім. Сечені (мадяр. *Országos Széchényi Könyvtár*).

⁸ Екземпляр книги А. Поповича *Маленькая Образна Библия Ветхаго и Новаго Завѣта въ употребленіе сельскихъ дѣтей* (2. вид., Пешть, 1864) также зберігає ся в Націоналній бібліотеці ім. Сечені.

⁹ В Націоналній бібліотеці ім. Сечені находят ся наступны книги А. Поповича *Церковный сборникъ*: другое виданя (Унгвар, 1888), котроє потрапило до бібліотеки із книгосховища

релігійозны теми, котры были опублікованы в разных новинках і часо писах.

11. А. Попович, *Новая русская азбука составленная парохомъ Вел. Копаньскимъ А. Поповичемъ* (1859)

У 1859 р. в Буді у друкарні «Оуниверситета Пештянскаго» была выдана книга під назвов *Новая русская азбука составленная парохомъ Вел. Копаньскимъ А. Поповичемъ*. Про сею роботу А. Поповича мімоходом згадує ся лем у двох джерелах (Борух 1966, 3; Поп 2001, 311). Відомо, же сеся книга была перевыдана у 1861 р. *Азбука* А. Поповича вийшла у світ церковнославянським шрифтом. Обсяг – 71 сторінка¹⁰. Учебник презначеный для дітей. У передслові до книги А. Попович пише про вто, яков має быти азбука:

Маріяповчанського монастыря (поз. печатку на первій сторінці екземплара) і «помноженное издание» (Унгвар, 1906), котре было выдано уже по смерти автора.

¹⁰ *Азбука* (1859) А. Поповича была выдана з хыбов, котра скорше за вшитко vznikла з вины друкарні. При друковані стала серйозна хыба – у другій части книги даякы сторінкы книги были помішаны, після стор. 54 йде стор. 67 і т. д. до конца учебника.

Азбука есть первая книга, которую дитя беретъ въ руки. Она или заохотитъ его къ оученію, ли поселитъ въ немъ отвращеніе отъ оученія и отъ всякой грамоты. Сверхъ сего отъ достоинства Азбуки зависитъ долго- или кратко-временность оученія дитяти грамотѣ. [...] въ Азбуке могутъ быти сообщены главнѣйшія грамматическія правила, приличныи примѣры слога и много-образныя полезныя свѣдѣнія, которымъ дитя можетъ обучитися будто незамѣтно и безъ большаго труда. Все сіе я имѣлъ въ виду, принимаясь за трудъ составленія сей Азбуки (Поповичъ 1859, 4).

Азбука А. Поповича є розділена на дві часті. Після спередслова представлені «церковны» і цивільны літери, далє йдуть практичны вправы науки читаня складів і слов, потім речень. У сѣму розділі даякы вправы представлені і цивільным шрифтом.

Наприклад:

По-ди сю-да ду-ша мо-я
 Я бы-ла до-ма:
 Ты бы-ла на по-лѣ.
 О-на бы-ла у дя-ди.
 Э-то и-ва, а не ли-па.
 Тѣ са-ни мо-и, а не ва-ши.
 Зи-ма у-же бы-ла (Поповичъ 1859, 14).

У сій часті книги мож стрітити такы тексты, котрі помагали дітям похопити принцип склонєваня назывників і придавників, наприклад:

Добрый воинъ, добраго воина, доброму воину, добраго воина, добрым воин-номъ, о добромъ воинѣ. Добрые воины, добрыхъ воиновъ, добрымъ воинамъ, добрыхъ воиновъ, добрыми воинами, въ добрыхъ воинахъ. [...] У ме-не два я-бло-ка, двѣ груши, и три ды-ни (Поповичъ 1859, 16).

Обертать на себе увагу перефразована цитата з книги Екклєзіаста (Еккл. 12:13), котра стрічає ся у разных інтерпретаціях і у *Букварі* І. Куткы, і у *Книжиці* А. Духновича.

<i>Букварь языка русскаго</i> (Кутка 1799, 11)	<i>Книжица читалная</i> (Духновичъ 1847, 15)	<i>Новая русская азбука</i> (Поповичъ 1859, 19)
Бой-ся Бо-га, тво-ри бла-го, не сты-ди-ся ни-ко-го. Че-ло- вѣкъ раз-мы-шля-еть, Богъ рас-по-ла-га-еть. Злымъ за зло-е не от-да-вай [...].	Бой-ся Бо-га, тво-ри бла-го, не сты-ди-ся ни-ко-го. Моль- ся Бо-гу, и ро-би, дасть те-бѣ богъ все до-брѣ [...].	Бой-ся Бо-га, тво-ри бла-го. Не дѣ-лай ни-ко-му зла. Не смѣй-ся чу-жой бѣ-дѣ. Ра- бо-тай при-леж-но, и не рой дру-го-му я-мы. По-дай мнѣ ру-ку по-мо-щи [...].

Друга часть Азбуки представляе вісім текстів для вправ з читання. Тематично їх мож розділити на дві групи: первы чотыри містять моралны або релігійны поученя, а тема наступных чотырьох – общеосвітня. Первый текст публікуе ся у книзі без назвы. Йсе авторський текст, в основі котрого суть поученя із десяти заповідей з Біблії. Увага є заміряна на релакції чоловіка з Богом, в тексті дають ся порады і настановы, наприклад:

- (1) Счастливъ тотъ, кто доволенъ своимъ состояніемъ.
- (2) Пиши обиды на песокъ, благодаренія вырѣзывай на камнѣ.
- (3) Лѣнивство есть подушка, на которой покоится дѣволъ.
- (4) Богатый безъ щедроты, есть пища безъ соли.
- (5) Человѣкъ не токмо для себе одного живетъ, но и для другихъ (Поповичъ 1859, 25).

У другому тексті з назвов «Павелъ, Иванъ и Анна», котрый также одсилає нас до десяти заповідей, річ іде о релакціях меджы людьми. Туй є приклад з текста:

- (1) Павелъ не хочетъ слушатиcя никого. Онъ споритъ со всѣми, съ дѣтьми, и со старшими. Ото дуже подло.
- (2) Анна шла по двору и нашла книгу. Сія книга была Марїина. Анна сіе знала, и не возвратила ей Марїи, чья она была, а взяла ю себѣ. Добрѣ ли сдѣлала Анна? Нѣтъ. Не бери ничего чужаго. Ибо то есть грѣхъ.
- (3) Иванъ оувидѣлъ, что Стефанъ оупалъ на оулицѣ и оушибся тяжко. Онъ побѣждалъ къ нему поднѣлъ его, и привелъ домой. Ивана всѣ за то хвалили (Поповичъ 1859, 26).

Необычайно оригінальний є текст «Знаки препинанія». Сесе оповідь, у котрій автор на зачатку пише про любов до читаня і про хосен читаня,

а потім пояснює функції пунктуачних знаків. За тым текстом слідує курта поучална оповідь «Царь и его казначей»¹¹. У далших чотирьох розділах, котры ся тычуть общеосвітніх тем, учні знакомили ся із структуров докколишнёго світа, у чому разниця меджы чоловіком і звірями («Человѣкъ», «Мірозданіє», «Произведенія Природы»), а также із основами географії («Всеобщая Гелографія или Землепись»).

Після текстів для вправ з читання у *Азбуці* йдуть «Молитвы Повседневныя», «Наука Хрїстіанская», «Нѣкоторыя притчи Спасителя», «Некоторыя изреченія Спасителя». На конци учебника дає ся граматичный і математичный матеріал: «Слова Титла», «Произношеніє буквъ», «Числа и Цифры» (церковны, цивільны і римскы), «Таблица оумноженія», «Мѣры. Вѣсы. Гроши» і «Оучитель Косописанія».

Мож думати, же *Азбука* складена російськым языком. Єднак то є специфічний язык. На морфологічному уровні язык учебника має ряд одхылок од норм російського языка того періода. Сесі «неодповідності» суть характерными для языка карпаторусинських писателів-русофілів. До них, наприклад, у припаді інфінітива, належить поужываня церковнославянського суфікса *-ти*: *работати, замѣтити, различати, называти, горѣти* і т. д.; характерне карпаторусинському языку ужываня скороченой формы генетива присвойного містоназываетеля єд. ч. ж. р. *ю* намісто російського *её* і т. д. У *Азбуці* мож найти также і карпаторусинську лексикку, наприклад, у розділі «Мѣры. Вѣсы. Гроши». У сёму тексті єдиниці виміра представлены російськым языком. Єднак автор до інтерпретації каждой величини додає еквіваленты і німецькым, і мадярськым языками. Треба підкреслити, же назвы єдиниць виміра у карпаторусинському языку запозичены з німецького і мадярського языків. Ужываня величин російськым языком для Карпаторусинів было незрозумілим. Туй примір як автор товмачить назвы разных єдиниць виміра:

- (1) Мѣры оу насъ суть: локоть или рифъ, и сяга или сажень. Рифомъ мѣряется полотно, сукно.
- (2) Сягою мѣряется длина или долгота, высота и широта всякаго тѣла. Сяга содержитъ 6 стопъ, по нѣмецки шуховъ. Одинъ шухъ содержитъ 12 дюймовъ или цоловъ. Четыретысячи сягъ составляютъ одну милю.
- (3) Вѣсы суть: фунтъ и центнеръ или мажа. Въ одномъ фунтѣ 16 дотовъ, во одной мажи сто фунтовъ.

¹¹ Казначей – скарбник, пінязьник (Керча 2012, 375).

- (4) Гроши суть мѣдяныи, серебряныи, изъ золота, и бумажныи или изъ папира (Поповичъ 1859, 69)¹².

Наступнов роботов А. Поповича, о котрій будеме говорити, то *Маленькая Образна Библия Ветхаго и Новаго Завета въ употребленіе сельскихъ дѣтей* (1864 р.). Обяг книги – 11 × 16 см, 88 сторінок. Історія видання ілюстрованої Біблії заслужує увагу, бо сея книга А. Поповича

12. А. Попович, *Маленькая Образна Библия Ветхаго и Новаго Завета въ употребленіе сельскихъ дѣтей* (1864)

13. Хорватська версія *Образной Біблії* (1854)

¹² Тут потребують wyjaśnienia наступны слова:

риф < маляр. *rőf* (*réf*) 'стара міра довжини тканини, плотна або машлика, приблизно 78 см' < нім. *Reif* 'шнур, вязаня, 'перстень, обруч';

шух < нім. *Schuh* 'обув'. У малярському языку уживать ся слово *láb*: маляр. < *láb* 'ступня (подошва і пята), нога';

мажа < маляр. *mázsa* 'наклад, вага'; 'сто кілограм' < таліан. *masa* 'стара міра вмістимости', 'центнер' (ÚESz 2022).

цалком не знама у науковых кругах русиністів. Карпаторусинська література была зазвичай видана у Буді. Айбо сеся книга выйшла у світ у Пешті в друкарні Алойзія Бучанського. А. Бучанський (мадяр. *Bucsánszky Alajos*) (1802–1883) – мадярський видаватель і друкар хорватського походження¹³. У 1848 р. він перебрав ся з Братіславы до Пешта, взяв із собов друкарські машини і заложив видавництво, а потом, у 1849 р., організовав друкарню для публікацій популярной народной літературы¹⁴. У ёго видавництві друкували ся вшелякы книги, едукачна і релігійозна література на латинському, німецькому, мадярському, словацькому, хорватському, болгарському, русинському (російському) языках.

Майбільший резонанс мало видання ілюстрованой богословської літературы – Маленькой образной Біблії Старого і Нового завіта, котрое на тот час раховало ся новаторським зачінаням. Новинков было і видавання масовых невеликих і недорогих чорно-білых (рідко фарблених) ксілографічных ікон святих. Оригінали векшины тоналных гравюр на дереві, котры были важлиов частёв графічного оформлення книг А. Бучанського, у основному были створены братіславським ксілографом Михаловичем. За нёго нич невідомо, свої рисунки він підписовав такими іменами: *Mihalovits, Mihalovits in Pressburg, J.M.* (Kovács 1985, 7).

В якій мірі *Образна Біблія* є авторськов роботов А. Поповича? Ведь на обкладенці книги він вказаний як автор. Оказало ся, же А. Попович є лем товмачем сёй книги. *Образна Біблія* была уперше видана у 1853 р. мадярським языком. Сюжеты із Святого Письма адаптовав для дітей доктор теології Алойзій Ірінаеус (мадяр. *Grynaeus Alajos*) (1804–1860)¹⁵. Перве видання мало 40 ілюстрацій. Пізніше, у 1854 р., А. Бучанський перевидав сесю роботу, розшырив текст і обсяг книги на 90 ілюстрацій. У тому ж році *Образна Біблія* была видана такой нараз на многих языках, котры ся ужывали у тоты часы у Австрійській імперії: німецьким, хорватським, словацьким, русинським (російським) і романським. Мож предпокласти, же у свій час сеся книга была єднов із майпопулярніших релігійозных книг. *Образна Біблія* стала первов ілюстрованов книгов на хорватському языку, днесь она є важлиов письмовов памнятков

¹³ Майдетално за А. Бучанського (поз. Kovács 1985, 1–17).

¹⁴ А. Бучанський также выдал другы престижны видання, у тому числі й первый у Мадярщині географічний атлас Землі. Майбільшу популярность ёму принесли ілюстрованы календарі і видання дешевых масовый книг.

¹⁵ Мадярська назва книги звучить так: *Kis képes biblia, vagy az ó- és új-szövetségnek főábrázolatai kisebb gyermekek számára.*

культурной дідовизны хорватського народа¹⁶. Айбо і в припаді Карпато-русинів її мож тыж раховати первов ілюстрованов книгов для дітей.

14. Фрагмент з Образной Біблії
А. Поповича (1864)

15. Фрагмент з Образной Біблії
хорватської версії (1854)

16. Фрагмент з Образной Біблії
хорватської версії (2024)

Інтригуючим був вопрос про вто, ци екзістовав даякий звязок меджы А. Поповичом, видавателём і автором *Образной Біблії*? Автор оригінальної версії книги, А. Грінаеус, абсолвовав середню школу в Ужгороді, штудовав філософію у Сату-Маре. По тому був помічником пастора в Мараморош-Сігеті і в Ужгороді перебігом двох років, у той самий час, коли там штудовав А. Попович. У 1837 р. А. Грінаеус викладав в Ужгородській Духовній семінарії. А з 1846 р. до 1850 р. він був архідіяконом

¹⁶ Через 170 років по виходу у світ *Образной Біблії*, у 2024 р., видавництво «Croatia» уєдно із культурным дружством «Diakovári» назад выдали тоту книгу. Текст книги був адаптований до модерных стандартів хорватського языка, а ілюстрації были «пофарбованы». Хорватська версія Біблії є товмаченям з мадярського (Mirko 2024, 54). Оригінална назва книги на хорватському языку: *Mala obrazna Biblia ili Poglavití dogadjaji Staroga i Novoga zakona: predstavljени u 90 obrazih* (1854). Сочасна назва книги: *Mala Biblija u slikama* (2024).

в Берегові (мадяр. *Beregszász*, нині – Україна). Думаєся, то може бути цілком можливо, же А. Грінаєус і А. Попович знали особно еден другого.

Треба зазначити, же цілю виданя біблій для дітей было пробудити у дітей інтерес до біблійських текстів і їх освоєня. Біблійськы оповіді будили в душі дітей добро, помагали одрізнити правду від лжі, учили пробачати.

Дана статя не претендує на повноту изглядованя сёй насправді обшырной темы. Старали сьме ся описати лем тоты учебники, у котрых у назві указано, же они заміряны для дітей. Історія карпаторусинської навчальной літературы для дітей розпочинать ся з середины XVIII ст. На кождому історичному етапі едукачны книги зміняли ся в залежности від потреб їх поужывателів, цільовой аудиторії і історичных змін у мультикультурной сполочности. В широкий палітрі карпаторусинських навчальных книг представили сьме *Елементарі* М. Ольшавського – первый білінгвалный учебник, котрый в реальности є перевыданням, а не авторськым твором. *Букварь* І. Куткы, у котрому проявили ся первый новаторськы зміны, і котрый предпостав змїну цільовой аудиторії. *Елементарі* выдавав ся для учнів Духовной семінарії, а *Букварь* – для сілських парафіяльных школ. *Книжиця* А. Духновича є первым авторськым учебником з оригінальными віршами. Треба также звернути увагу на языковы зміны в учебниках. У середині XIX ст. в навчальных книгах ужывать ся народный карпаторусинський язык, а церковнославянський або російський поступно перейшли на другый план. Также не мож недооцінювати роботу А. Поповича, котрый своїми учебниками внес значный вклад у розвой навчальной літературы. Непозераючи на вто, же ёго учебники были складены переважно російськым языком, дякуючи ёго стараням у Карпаторусинів зявила ся перва ілюстрована книга.

Бібліографія

- Аристов, Федор Ф. (1928) 1995. *Литературное развитие Подкарпатской (Угорской) Руси*. Репринт. Вступ Татьяна Ф. Аристова. Москва: Стараниями Т.Ф. Аристовой и С.В. Шарапова.
- Борух, Илья Г. 1966. «Наша история в вопросах и ответах. Последние часы». *Карпатска Русь* 39, ч. 8 (25.02.1966): 3.
- Блєнький, Ядор [Гіадоръ Стрипський]. 2008. «Попы с дяками та церковниками». В: *Русинський дайджест 1939–1944. І. Наука. Научні и научно-популярні тексти з новинок 1939–1944 гг.* Ред. Михаил Капраль, 88–81. Ніредьгаза: Катедра українськуй и русинськуй філології Ніредьгазькуй Высшуй Школы.

- Духновичъ, Александеръ. 1847. *Книжиця читальная для начинающихъ*. Будинъ Градъ: Писмены Крал Всеучилища Пештанскаго.
- Духновичъ, Александеръ. 1850. *Книжиця читальная для начинающихъ*. Будинъ: Изъ Ц. К. Оугорской Книгопечатнй.
- Золтан, Андраш. 2011. «Латино-сyrillica (кирилично-латинські графічні гібриди на плакатах і вивісках Львова)». В: *Hungaro-Ruthenica V*. Ред. Мірай Кочіш, 219–222. Сегед: Szegedi Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszék.
- Капраль, Михай. 1999. «Издания Иоанна Кутки в истории русинского литературного языка». В: *Studia Russica XVII*. Ред. András Zoltán, 284–290. Budapest: ELTE BTK Keleti Szláv és Balti Filológia Tanszék.
- Керча, Игорь. 2012. *Словник русько-русинський*, т. 1. Ужгород: ПоліПрінт.
- Кислова, Екатерина. 2020. «Учебные пособия по латыни и их использование в русских семинариях XVIII в.». *Учебные записки Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого*, ч. 5 (30): 1–7. [https://doi.org/10.34680/2411-7951.2020.5\(30\).8](https://doi.org/10.34680/2411-7951.2020.5(30).8).
- Корзо, Маргарита. 2016. «Апостольский Символ веры и исповедание Афанасия в православной книжности Киевской Митрополии (XVI–XVII вв.)». *Вестник ПСТГУ. Серия II. История. История Русской Православной Церкви*, ч. 1 (68): 20–31. <https://doi.org/10.15382/sturII201668.20-31>.
- Кралицький, Анатолій. 2019. *Твори*. Ред. Валерій Падяк, Міхал Павліч. Пряшів: Видавельство Пряшівського університета.
- Кутка, Иоанн. 1799. *Букварь языка рускаго съ прочіимъ руководіемъ начинающихъ оучитися*. Будинъ: Печатано при Кралевскомъ Університетѣ Писмены Славено-Сербскія Тѣпограф.
- Лелекачъ, Николай, Гарайда, Иванъ. 1944. *Загальна бібліографія Подкарпатя. Зложили Николай Лелекачъ и Иванъ Гарайда. Kárpátalja általános bibliográfiája. Összeállították: Lelekács Miklós és Harajda János*. Унгваръ: Выданя Подкарпатского общества наукъ въ Унгварѣ.
- Лявинец-Угрин, Марианна. 2018. «Тенденции использования венгерской орфографии в русинском языке». *Studia Slavica Hung* 63, ч. 1: 97–105. <https://doi.org/10.1556/060.2018.63.1.11>.
- Недзѣльскій, Евгений. 1932. *Очеркъ карпаторусской литературы*, Ужгородъ: Изданіе Подкарпаторусскаго Народопрсвѣтительнаго Союза въ Ужгородѣ.
- Ольшавский, Мануиль. 1746. *Elementa puerilis institutionis in lingua latina. Начало письменъ дѣтемъ къ наставленію на латинскомъ языкѣ*. Claudiopoli: Typis Academ. Soc. Jesu per Andream Feij.
- Падяк, Валерій. 2023. «Є така нація – Русини! На знамость всім и каждому первый тоты слова прорік Александер Духнович». В: Александер Духнович. *Моя ліра и кимвал*. Ред. Валерій Падяк, 11–36. Будапешт: Вседержавное Общество Русинської Інтелігенції ім. А. Годинки.
- Поп, Иван. 2001. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород: Издательство В. Падяка.
- Поповичъ, Андрей В. 1859. *Новая русская азбука*. Будинъ: Въ Типографіи к. ц. Оуниверситета Пештянскаго.

- Поповичъ, Андрей В. 1864. *Маленькая Образна Библия Ветхаго и Новаго Заветта въ употребленіе сельскихъ дѣтей*. 2. вид. Пештъ: Печать и изданіе Алойзія Бучанскаго.
- Поповичъ, Андрей В. (1866) 1888. *Церковный сборникъ во славу святыхъ, єдиносущныхъ, животворящихъ, и нераздѣлимыхъ Троицы*. Унгваръ: Благословіемъ Епископа Мукачевскаго Іоанна о. Пастель и Пряшевскаго Іосифа.
- Сабовъ, Евменій. 1893. *Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ с прибавленіемъ угро-русскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ*. Унгваръ: Книгопечатный Фондъ Епархіи Мукачевской.
- Удвари, Иштван. 2005. *Собрание источников для изучения русинской письменности II. Епископы Гавриил Благовский, Мануил Ольшавский, Іоанн Брадач и их время*. Ниредьхаза: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Удварі, Іштван. 2006. «Александр Духнович – продолжатель традицій русинського літературного языка». В: *Hungaro-Ruthenica III*. Ред. Мірай Кочіш, 107–115. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszék.
- Фенцикъ, Евгений. 1892. «Очеркъ угро-русской письменности». *Духовно-литературный журналъ Листокъ*, ч. 17: 196–197.
- Bonkáló, Sándor. 1916. «Ruténeink írásreformja». *Magyar figyelő*, ч. 6 (2): 404–412.
- Korzo, Margarita. 2016. «„Elementa Pverilis Institutionis” (Kraków 1692) – przyczynek do historii elementarzy polskich». *Biblioteka*, nr 20 (29): 71–80. <https://doi.org/10.14746/b.2016.20.5>.
- Kovács, Gábor. 1985. «Bucsánszky Alajos útja a kalendárium- és ponyva-tömegtermeléshez». *Magyar könyvszemle*, ч. 101: 1–17.
- Mirko, Čurić. 2024. «Novo izdanje prve hrvatske slikovnice – prevedene u đakovu, tiskane u Pešti 1854». В: Alajos Grynaeus. *Mala Biblija u slikama ili glavni događaji Staroga i Novoga zavjeta mladeži hrvatskoj prikazani u devedeset slika od duhovne mladeži seminara đakovačkog prevedena s njemačkog jezika*. Ред. Mirko Čurić, 54–59. Budimpešta–Đakovo: Croatica nonprofit, Đakovački kulturni krug.
- Sztripszky, Hiador. 1911. «A hazai ruthének legrégibb nyomtatványai (Egy melléklettel és négy szövegképpel.)». *Magyar könyvszemle. A magyar nemzeti múzeum Széchényi Országos Könyvtárának közlönye*, ч. 19: 117–131; 243–262.
- Udvari, István. 1998. «Карпаторусинські буквари з XVIII століття». В: Janusz Bańczrowski, Anna Han, Ilona Kassai, István Nyomárkay. *Nyelv, stílus, irodalom. Közöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Ред. András Zoltán, 579–587. Budapest: [Eötvös Loránd Tudományegyetem].
- ÚESz. 2022. *Új magyar etimológiai szótár*. Доступ: 30.06.2023. <https://uesz.nyud.hu/index.html>.
- Zoltán, András. 2022. «Magyar mintájú tükörszavak a ruszinban (Kutka János katekizmusa alapján)». В: *Studia in memoriam Stephani Udvari. Статті на честь 70-ліття Іштвана Удварія. А 2020. december 5-i Udvari István tudományos online emlékkonferencia anyaga* Матеріали науковий онлайн-конференції пам'яті професора Іштвана Удварія (5. грудня 2020. р.). Ред. Marianna Lyavinecz-Ugrin, Mihály Káprály, András Zoltán, 108–114. Budapest: Hodinka Antal Ruszin Értelmisségi Egyesület.